

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 24 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2024 • 60-79

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: cuilah.1526383

KULUN İMTİHANI BAĞLAMINDA MUTASAVVIFLARIN İSTİDRAC KAVRAMINA YÜKLEDİKLERİ ANLAMLAR

The Meanings That Sufis Attribute to the Concept of Istidraj in the Context of the Servant's Test

Derviş DOKGÖZ

Dr. Öğretim Üyesi, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

Assist. Prof., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Sufism, Adana, Türkiye

ddokgoz@cu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-0891-0696>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 01.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 29.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2024

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Derviş Dokgöz)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

KULUN İMTİHANI BAĞLAMINDA MUTASAVVIFLARIN İSTİDRAC KAVRAMINA YÜKLEDİKLERİ ANLAMLAR

The Meanings That Sufis Attribute to the Concept of Istidraj in the Context of the Servant's Test

Öz

İstidrac, dini literatürde genel olarak harikulade olaylar kapsamında, özellikle de mucize ve keramet kavramları ile birlikte üzerinde durulan bir kavram konumundadır. Bu nedenle de kaynaklarda bazen mucize çoğunlukla da keramet kavramı ile birlikte ele alınıp hakkında bilgiler verildiği görülmektedir. Keramet Allah'ın veli kulları eliyle meydana gelen harikulade olaylar, istidracın ise inançsız veya isyankâr kullar tarafından ortaya konan harikuladelikler olduğu şeklindeki tanımlama İslami ilimler literatüründe yaygın olarak kullanılmaktadır. İstidrac hakkında yaygın olarak bilinen bu genel tanıma rağmen özellikle mutasavvıfların nazarında bu kavramın anlam çerçevesinin çok daha geniş olduğu görülmektedir. Onların kullanımında istidrac, yalnızca küfür üzere olan insanlar tarafından ortaya konulan harikuladelikler olmayıp, bunun yanında müminlerin de imtihan gereği maruz kalabilecekleri bazı durumları da ifade etmektedir. Bu konudaki açıklamalarda istidracın, mekr, keyd gibi Kur'an kavramlarıyla da ilişkilendirildiği ve benzer anlamlar yüklendiği, bu kavrama dair mutasavvıflarca yapılan yorumların genel olarak tutarlı ve yerinde açıklamalar olduğu ve konuya önemli anlam zenginliği kattığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Keramet, İstidrac, Mokr.

Abstract

In religious literature, istidrac is a concept that is generally emphasised within the scope of miraculous events, especially with the concepts of miracle and karamat. For this reason, it is seen in the sources that it is sometimes handled together with the concept of miracle, and often with the concept of keramah, and information is given about it. The definition of miracles as marvellous events that occur by the hands of God's righteous servants, and of istidrac as marvellous events that occur by unbelieving or rebellious servants is widely used in the literature of Islamic sciences. Despite this widely known general definition of istidrac, it is seen that the meaning of this concept is much wider, especially in the eyes of Sufis. In their usage, istidrac refers not only to the marvellous phenomena exhibited by people who are in the state of disbelief, but also to some situations that believers may be exposed to as a result of the test. In the explanations on this subject, it is seen that istidrac is also associated with Quranic concepts such as mekr and keyd, and similar meanings are attributed to them, and the interpretations made by Sufis on this concept are generally consistent and appropriate explanations and add important richness of meaning to the subject.

Keywords: Sufism, Miracle (Karamat), Istidraj, Mokr.

GİRİŞ

Alışılmışın dışında olan, tabiatın bilinen işleyişine aykırılık teşkil eden olayları ifade etmek üzere “harikulâde” kavramı kullanılır. Harikulade kavramının kapsamına dini literatürde birçok farklı terimin girdiği görülmektedir. Bunlardan yaygın olarak kullanılanları mucize, keramet, meûnet, istidrac, ihanet, sihir, kehanet şeklinde ifade edebiliriz. Aslında harikulade şeylerin kimlerin elinden sadır olduğu konusu isimlendirmenin de temelini oluşturmaktadır. Buna göre birbirine benzer durumlar bir peygamberin yahut mü'min kulun veyahut da bir inkarcının elinden çıkmasına göre farklı kavramlarla ifade edilmektedir.

İslami ilimlerde genel olarak peygamberlerden sadır olan olağanüstü durumların mucize olarak nitelendiği, benzer şeylerin bir veli kulun elinden sadır olması halinde bunun keramet olarak adlandırıldığı, bu tür harikulade şeylerin bir inkarcının isteğiyle meydana gelmesi durumunda ise buna da istidrac denildiği şeklinde sınıflamanın yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda peygamberler için bu tür harikulade olaylar ortaya koymak onun peygamberliğinin bir ispatı olarak görülmektedir. Allah'a yakınlığı elde etmiş veli kullardan sadır olan ve keramet olarak adlandırılan harikuladelikler ise onların veli oluşlarının ve sözlerinde doğruluklarının bir göstergesi olma yanında mü'minin yakîninin artması, kemale ulaşmada çabukluk, bu yolda azimli olma vb. işlevleri de bulunmaktadır.

İnançsızlar ve küfürde ısrar eden insanların elinden ortaya çıkan olağanüstü şeylerin ise istidrac olarak nitelenmesi yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu konu temel Akaid/Kelam kaynaklarında nübüvvet-mucize-keramet başlıklarında ele alınan ve üzerinde durulan konulardan birisi konumundadır. Ancak istidrac kavramının özellikle mutasavvıflar tarafından bu dar anlamın ötesinde çok daha geniş bir anlam çerçevesinde kullanımına şahit olunmaktadır. Zira onlara göre istidrac sadece inkarcıların elinden sadır olan ve küfrünün daha da artmasına vesile olan bir olgu olmayıp, mü'min kulların da karşı karşıya kalabilecekleri bir durumdur. Tasavvuf ilminde yaygınlaşan kullanımında bu kavramın daha çok mekr, keyd, hud'a, imhâl gibi Kur'an kavramları ile yakın ilişkili olarak anlamlandırıldığı gözlemlenmektedir.

Bu makale çalışmamızda istidrac kavramının genellikle Kelam kaynaklarında dile getirilen ve yaygın olarak bilinen dar anlamından ziyade klasik tasavvuf eserleri ve bazı tasavvufi tefsirlerde sufi müelliflerce bu kavrama yüklenen anlamlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Burada amacımız bu kavramın yaygın olarak bilinen anlamı yanında tasavvuf literatüründe çok daha geniş bir anlam çerçevesine sahip olduğunu ortaya koymaktır. Konuya dair günümüzde yapılan çalışmalarda da istidracın, genellikle mucize, keramet vb. kavramalarla birlikte ele alındığı ve harikuladelik kapsamındaki anlamının öne çıkarıldığı görülmektedir.¹ Bu çalışmamızda ise mutasavvıfların kullanımında istidracın, harikulade olay şeklinde yaygın olarak bilinen anlamının yanında çok daha geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu, konuya değinen sufi müelliflerin eserlerinden aktarımlarla makale sınırları içinde ortaya konulacaktır.

1. SÖZLÜKTE İSTİDRAC

İstidrac sözlükte “yürümek, yoluna gitmek, geldiği yol üzere geri yürümek, mertebe mertebe yükselmek, seviye olarak yükseklik, birbiri üzerine olan mertebe/basamak, bir merhaleden başka bir merhaleye geçmek, kağıt tomarını dürmek, ölmek, inkıraz, son bulmak, geride soyunu devam ettirecek kimse bırakmamak” anlamlarına gelen حرج kökünden türemiştir.²

¹ Örnek çalışmalar olarak bk. Durmuş Özbek, “Harikulade Olaylar (Mu'cize - İrhas- Keramet-Meûnet-İstidrac-İhanet-Hizlân)”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1997), 173. (167-230); Hayati Aydın, “İslâm İnançları Açısından Mucize, Kerâmet, Sihir ve İstidrac Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (Aralık 2015), 105-137.

² Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, thk. Muhammed Avd Mür'ib (Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), “drc”, 10/338-342; İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhü'l-arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1990), “drc”, 1/313; Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), “drc”, 1/282; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), “drc”, 2/1351; Mecdüddîn Muhammed b. Yakup Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 2005), “drc”, 188; Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2013), “drc”, 1/959.

Bu kökten türeyen ve istif'al babında olan İstidrâc kelimesi ise; "bir şeyi bir şeye derece derece yaklaştırmak, bir dereceden diğer bir dereceye yükseltmek, yavaş yavaş sonuca ulaştırmak, azar azar (yavaş yavaş) yakalamak" gibi anlamlara gelmektedir.³

Kur'an-ı Kerim'de "istidrâc" kelimesi iki ayette istif'al babında ve muzari fiil kalıbıyla geçmektedir. Bunlardan birincisi Araf suresindeki وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ "Ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, biz onları bilemeyecekleri bir yerden yavaş yavaş felakete götüreceğiz (helake yaklaştıracacağız)"⁴ ayetidir.

Tefsirlerde buradaki سَنَسْتَدْرِجُهُمْ kelimesine "onları ansızın yakalanmaları",⁵ "mühlet verip uzatılmaları (süre tanınması)",⁶ "adım adım felakete yaklaştırılması",⁷ "gaflet içinde kalmasına süre tanınması (mühlet verilmesi) sonra kötülük içinde iken ansızın yakalanması",⁸ "derece derece yükseltilmesi veya derece derece indirilmesi (alçaltılması)",⁹ "kişinin aslında güvende olduğunu hissettiği bir anda ve gaflet halinde iken ansızın yakalanması",¹⁰ "üzerine nimetin bol bol verilip şükürün unutturulması"¹¹ şeklinde anlamlar verilmiştir.

Bu açıklamalara göre ayetteki "istidrâc" kelimesinin özellikle merdiven/basamak anlamına gelen "derece" kökünden türediği görüşünün öne çıktığı görülmektedir. Zira bir mertebeye yükselmek veya o mertebeden düşmek, merdiven ile basamak basamak yükselmek yahut basamak basamak inmekten istiare olmaktadır. Bunun yanında sarmak/dürmek anlamına gelen "derc" kökünden veya bebeğin peş peşe kısa adımlarla yürümesinden türediği görüşleri de dile getirilmiştir. Bu anlamlandırmalara göre ayetteki istidrâcın anlamı masiyet içinde bulunulsa bile mühlet verilerek aşama aşama cezaya batırılmak veya hak ettikleri sonuca ulaşılıncaya kadar masiyet içinde bırakılmak (günahlara dürülmek) şeklinde ifade edilebilir.¹²

Bu kelimenin yer aldığı ikinci ayet ise Kalem suresindeki فَذَرْنِي وَمَنْ يَكْذِبْ هَذَا الْخَبِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ "Bu sözü (Kur'an'ı) yalanlayanlarla beni baş başa bırak. Biz onları bilemeyecekleri biçimde adım adım helake yaklaştıracacağız"¹³ ayetidir.

Bu ayetteki "سَنَسْتَدْرِجُهُمْ" ifadesine de tefsirlerde önceki ayetteki anlamına yakın şekilde; onlar inkarlarına ve günah işlemeye devam ettikleri halde onlara azabın hemen gönderilmemesi bilakis onlara sağlık ve afiyet verilmesi, nimetlerinin artırılması, hatta her günah işleyişlerinde nimetlerin yenilenmesi gibi lütuf ve ihsanlarla karşılaşmaları, böylece onlar fark etmeksizin azaba yaklaştırılmaları şeklinde anlamlar verilmiştir. Onların ise bu nimetlerin bir aldanma olduğunu anlamayacakları, bilakis sunulan ihsanlar ve afiyet halini kendilerinin iyilik üzere olmalarına bağlayacakları, bunları bir gösterge olarak bu hallerinin kendilerinin mü'minlerden daha üstün olduklarına bir işaret olduğu yani nimet verilmeye kendilerinin mü'minlere tercih edildikleri

³ Cevherî, "drc", 1/314; Zemahşerî, "drc", 1/282; İbn Manzûr, "drc", 2/1352; Firuzâbâdî, "drc", 73; Asım Efendi, "drc", 1/960; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 165.

⁴ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Yenigün Matbaacılık, 12. Basım, 2011), el-A'râf 7/182.

⁵ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiri Mukatil b. Süleyman* (Beyrut: Müessesetü't-Târîhu'l-Arabiy, 2002), 2/77.

⁶ Sehl b. Abdullah et-Tusterî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm* (B.y.: Dâru'l-Haram Li't-Türas, 2004), 1/174.

⁷ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkilî'l-Kur'an* (Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs, 1973), 166.

⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 10/600.

⁹ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Tefsiru'l-kebir (Mefâtihu'l-gayb)*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 15/77; Nâsirüddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/43 Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsiru'l-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009); Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ts), 4/182.

¹⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm (Te'vilâtü Ehli's-Sünne)*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 2/312.

¹¹ Senâullah Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsil Arabiy, 2004), 3/467.

¹² İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkilî'l-Kur'an*, 166; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'An Tefsiri'l-Kur'ân (Tefsiru Sa'lebi)* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiy, 2002), 4/312; Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'an* (Riyad: Daru'l-Vatan, 1997), 2/236; 6/30; Râzî, *Tefsiru'l-kebir*, 15/77; Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 9/397; Pânîpetî, *Tefsiru'l-Mazharî*, 9/381.

¹³ el-Kalem 78/44.

şeklinde zehaba kapılacakları belirtilmiştir. Sonuç olarak onlar bilmeden bu dünya nimetleri ile eğlenirken aslında gerçekte azaba adım adım yaklaştırılmış olacakları ve ansızın yakalanacakları şeklinde açıklamalar getirilmiştir.¹⁴

2. İSTILAHTA İSTİDRAC

Literatürde istidrac kavramına yapılan tanımlarda Kur'an'da bu kelimenin geçtiği ayet çerçevesinde yorumlamada bulunulmakla birlikte, çoğunlukla harikulade olaylar çerçevesinde tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin Râzî (ö. 606/1210) istidracı, "Allah'a itaatten uzak olan kişilerden zuhur eden harikulade olaylar" şeklinde tarif etmekte ve Kur'an'da bu kelimenin geçtiği ayetler bağlamında bu kavrama dair açıklamalar yapmaktadır. Ona göre bir kulun isteğinin Allah tarafından yerine getirilmiş olması -bu istek ister olağan isterse de olağanüstü bir şey olsun- bu onun Allah katında üstün/değerli birisi olduğu anlamına gelmez. Zira Allah'ın bu isteği karşılması bazıları için ikram iken, bazıları için ise istidractır. Kur'an'da bu anlamı ifade etmek üzere mekr, keyd, imlâ ve ihlâkin (helak etmenin)¹⁵ de yine istidracı ifade edecek şekilde kullanıldığını belirtmektedir.¹⁶ Zikri geçen bu kavramların istidrac anlamında kullanıldığını dair Taberî'nin (ö.310/923) "أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ" *Yoksa Allah'ın mekrinden emin mi oldular? Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın mekrinden emin olamaz.*¹⁷ ayetine yaptığı yorum da örnek olarak görülebilir. O da bu ayetteki "mekr" kavramını, Allah ve resulünü inkar eden ve ayetlerini yalanlayanların dünya hayatında bedenlerine sıhhat verilmesi ve maişetlerinin kolay kılınması (bol rızık verilmesi) ile istidracı tabi tutuldukları şeklinde yorumlamakta ve mekre istidrac anlamını vermektedir.¹⁸ Yine Maturîdî'nin (ö. 333/944) de mekr, keyd ve istidrac kavramlarının benzer anlamı ifade ettiklerini, bu ortak anlamın da "kişinin güven içinde olduğunu düşündüğü bir anda ansızın yakalanıp helake sürüklenmesi" olduğunu dile getirdiği görülmektedir.¹⁹ Kur'an'daki benzer anlamları ifade eden tüm bu kavramlar çerçevesinde değerlendirildiğinde bunları öz bir şekilde ifade etmesi bakımından Taberî'nin; "İstidracın aslı, kişinin kendisine yapılan lütf ile aldanmasıdır,"²⁰ şeklindeki tespiti dikkat çekicidir.

Seyyid Şerîf Cürcanî (ö. 816/1413), "istidrac" kavramının yukarıdaki ayetlerdeki kullanımı ve sözlük anlamı çerçevesinde şu manalara geldiğini belirtmektedir: "1- Allah'ın, kulun hacetini onun için bela ve azaba dönüşmesi amacıyla ömrünün sonuna dek çoğu zaman kabul etmesidir (yerine getirmesidir). 2- Allah'ın rahmetinden derece derece uzaklaşma ve azaba yaklaşmadır. 3- Allah'ın süre tanınması (mühlet vermesi) ile yavaş yavaş azaba yaklaşmadır. 4- Şeytan'ın yüksek bir mertebeye ulaştırması sonra kişinin bu mertebeden düşüp helak olmasıdır. 5- Allah'ın kulunu hesap gününde azaba, zorluğa ve sıkıntıya yaklaştırmasıdır ki, tıpkı Firavun'un Allah'tan bir şey dilediğinde azaba daha da duçar olması için Allah'ın onun isteğini kabul etmesinde olduğu gibi."²¹ Bu açıklamalar çerçevesinde istidrac kısaca; "Allah'ın bazı kimselere sapıklıklarını artırmak ve sonunda şiddetle cezalandırmak için nimetler, başarılar ve olağanüstü işler vermesidir."²² şeklinde ifade edilebilir.

İstidrac kelimesinin özellikle ayet ve hadislerde kullanıldıkları anlama dayalı olarak tarihi süreçte farklı İslami ilimlerde -aralarında etimolojik bağ bulunmakla birlikte- farklı terimsel anlamlar kazandığı görülmektedir. Öncelikle şu belirtmeli ki, istidrac kavramının özellikle "harikulade olaylar" çerçevesinde yaygın şekilde kullanıma sahip olduğu bir vakıadır. O yüzden

¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/198; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Tefsîru Semerkandî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 3/396; Râzî, *Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-gayb)*, 30/96-97; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 21/180; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 3/434; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmet en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2018), 3/525.

¹⁵ Râzî bu kavramlarla ilgili olarak el-Bakara 2/9, Âl-i İmran 3/54, en-Nisa 4/142, el-En'am 8/44, el-A'râf 7/99;178, en-Neml 27/50 ve el-Kasas 28/39-40 ayetlerini örnek olarak zikretmektedir. Râzî, *Tefsîru'l-kebir*, 21/94.

¹⁶ Râzî, *Tefsîru'l-kebir*, 21/86-95.

¹⁷ el-A'râf 7/99.

¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/334.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 5/219.

²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/600-601.

²¹ Ali b. Muhammed el-Curcânî, *Mu'cemu't-ta'rîfât* (Kahire: Dâru'l-Fadîle, ts.), 20.

²² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 165.

harikulade olaylar kapsamında istidrac kavramının ifade ettiği anlama kısaca değinelim. Harikulade kavramı ile genelde; “tabiatüstü, doğaüstü, olağanüstü, olağandışı, fevkalâde haller ve olaylar” kastedilir. Diğer bir deyişle de “alışılmıştan dışında tabiatdaki işleyişi belirli zamanlarda bozan tabiatüstü olaylar” şeklinde tanımlanabilir.²³ Harikulade kavramı, dini yönü bulunan harikuladeler ve dini yönü bulunmayan harikuladeler şeklinde iki kısımda mütalaa edilmiştir. Bu sınıflamaya göre mucize, irhas, keramet, istidrac, maûnet ve ihanet dini yönü bulunan harikuladeler; sihir, şa’beze ve kehanet de dini yönü bulunmayan harikuladeler olarak ayrılırlar.²⁴

Bunlardan mucize, kendisinin Allah’ın elçisi olduğu iddiasında bulunan kimsenin elinden çıkan harikulade (tabiatüstü) olayları ifade etmektedir. Mucizede inkarcılar için benzerini getirme konusunda bir meydan okuma ve onları da bunun bir benzerini getirmekten aciz bırakan bir özellik bulunur. Bu şekildeki bir mucizenin hem iddia sahibi peygamberin nübüvvet iddiasını destekleyeceği, hem de bu konudaki sıdkını ispatlama görevini göreceği belirtilmiştir.²⁵ Burada peygamberlere karşı inkarcı konumda bulunan bir kısım insandan sadır olan harikuladeliklerin de istidrac olarak isimlendirilmesi nedeniyle, konumuz olan kavramla birlikte kullanılma durumunun var olduğu görülmektedir. Peygamberlerle ilgili olarak harikulade olay kapsamında kullanılan bir diğer kavram ise “irhas” kavramıdır. Sözlük anlamı olarak, şiddetle sıkmak, duvarın en alt tuğla sırası gibi anlamlara gelen ص - ه - ر kökünden türeyen “irhas”²⁶ terimi; “*Bir peygamberin, peygamber olarak gönderilmesinden önce elinden ortaya çıkan bir yönüyle de onun peygamber olarak gönderileceğine delalet eden olağanüstü olaydır.*” şeklinde tanımlanır.²⁷ Kur’an’da Hz. İsa’nın henüz beşikte bir bebek iken konuşması gibi peygamberlere ait bir kısım harikuladelikler yer alırken, bunların anlatımında peygamberlik öncesi veya peygamberlik sonrası şeklinde bir ayırımda bulunulmaz. Bunlar genel olarak ayât yahut beyyine şeklinde isimlendirilir. Sonraki dönemlerde ise bu tür harikulade olayların henüz bir peygamberlik durumu yokken bir nübüvvet iddiası yahut tahaddî de bulunmadan ortaya çıkmış olmalarından dolayı, bunların mucize kavramı içerisinde görülememesi sonucu bu problemlidir; “Allah tarafından ileride peygamber olmak üzere seçilmiş kişilerin, henüz peygamber olarak gönderilmeden önce ellerinde vuku bulan harikalar irhâstır” şeklinde bir ayırıma gidilerek çözümlendiği görülmektedir.²⁸

Dini yönü bulunan üçüncü harikulade ise “keramet”tir. Keramet; “*Bir peygamberlik iddiası olmaksızın Allah’ın veli kulu tarafından ortaya konulan harikulade olaydır,*”²⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tür tabiatüstü olaylar, Allah’ın salih ve kendilerinden razı olduğu kullarının elinden çıkmakta olup, onların böyle bir şeyi (kerameti) gerçekleştirebileceklerinin caiz olduğu konusunda Mutezile dışında alimlerin genel bir ittifakı olduğu belirtilmektedir.³⁰ Özellikle peygamber olmadıkları halde kendileri ile ilgili harikulade olaylara Kur’an’da yer verilen kimselerin bu durumlarının keramet kavramıyla temellendirildiği, aynı şekilde temel hadis kaynaklarında yine bu minvalde yer alan rivayetlerin de bu olayların keramet olarak isimlendirilmesine katkı sağladığı görülmektedir.³¹ Keramet, veliye bazen kendi talebi ve duası üzerine verilirken, bazen istese de verilmeyebilir, bazı durumlarda ise onun bir isteği olmaksızın Allah tarafından verilebilir. Bu tür doğaüstü bir olay ortaya koyabilmek Hakk’ın velisine bir ikramı olarak görülmüştür. Mahiyeti itibariyle mucizeden pek de farklı olmasa bile, peygamberin

²³ M. Sait Özervarlı, “Hârikulâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 16/181-183; Durmuş Özbek, “Hârikulâde Olaylar ve İhânet /Hızlân”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2002), 92.

²⁴ Özervarlı, “Hârikulâde”, 16/182; Özbek, “Hârikulâde Olaylar ve İhânet /Hızlân”, 93.

²⁵ Sa’düddîn Teftâzânî, *Şerhü’l-akîdeti’n-Nesefiyye*, thk. Mustafa Merzûkî (Cezayir: Dâru’l-Hüdâ,2000), 126. Mucize kavramına dair geniş açıklama ve değerlendirmeler için bk. Aydın, “İslâm İnançları Açısından Mucize, Kerâmet, Sihir ve İstidrac Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, 106-114.

²⁶ Cevherî, “rhs”, 3/1042; Asım Efendi, “rhs”, 3/2914.

²⁷ Curcânî, *Mu’cemu’t-ta’rifât*, 17; Durmuş Özbek, “Harikulade Olaylar” 173; Özervarlı, “Hârikulâde”, 16/182.

²⁸ Süleyman Uludağ, “Keramet-II”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6/15 (2005), 15.

²⁹ Teftâzânî, *Şerhü’l-akîdeti’n-Nesefiyye*, 111; Cürcânî, *Ta’rifât*, 154.

³⁰ Bu konuda ayet ve hadisler çerçevesinden karşılıklı görüşler ve değerlendirmeler için bk. Râzî, *Tefsîru’l-kebir*, 21/86-94.

³¹ İsmail Hakkı Ünal, “Kur’an ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velayet ve Keramet”, *İslam Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet Velâyet Kerâmet Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 19-48.

mucizesinde bir nübüvvet iddiasını ispat amacı ve meydan okuma varken, keramette ne bir velilik iddiası ne de tahaddî bulunmaz.³² Yine de velinin kerametinin görülmesinin, bağlı olduğu nebinin dürüstlüğü ve samimiyeti hakkında mü'minin yakîninin artmasına vesile olduğu, nefsin arzularına karşı direnme ve dünya lezzetlerine düşkünlükten kurtulma noktasında müridler için bir takviye ve salıklar için de bir terbiye görevi gördüğü belirtilmiştir. Böylece tasavvuf yolunda onların sönen azimleri yeniden uyandırılır (harekete geçirilir), vakitlerini tekrar Hakk'a yakınlık için imar etmeleri sağlanır ve kendilerinde bu sayede bir rahatlık bulurlar. Yakîni elde etmekle de Hakk'a icabetleri çabuklaşır, itaat göstermeleri kolaylaşır, kabiliyetleri kemale ulaşır.³³ Keramet konusunda dikkat çeken durum ise genelde araştırma konumuz olan istidrac kavramı ile beraber bir kullanıma sahip olmasıdır. Zira benzer özellikteki harikuladelikler veli bir kulun elinden sadır olmuşsa keramet, inançsız birisinin elinden sadır olmuşsa istidrac şeklindeki tanımlamalarda, araştırma konumuz olan istidrac sanki kerametın karşıtı/muarızı gibi bir konumda bulunmaktadır.³⁴ Bu yüzden olsa gerek istidracı; "Bir çeşit yalancı keramettir" şeklinde betimlemede bulunulmuş,³⁵ ayrıca kerametın afeti olarak görülmüştür.³⁶

Mü'minlerin elinden ortaya çıkan fevkalade olayların sonucusu ise "ma'net" kavramıyla ifade edilmektedir. Allah'ın, velilik durumu olmayan herhangi bir müminin ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında meydana getirdiği harikalardır. Bu durum kulun maddî ve manevî afetlerden koruması şeklinde olabileceği gibi dünyevî ve uhrevî alanda ona fevkalâde nimetler lütfetmesi şeklinde de gerçekleşebilir.³⁷ Halk arasında dolaşan ve genellikle meczûb, mecnûn, behlûl vb. adlarla anılan kimselerin elinden çıkan harikulade şeyler de yine ma'net kavramı kapsamında görülmüştür.³⁸

Dini yönü bulunan ve inkarcı yahut fasık kimselerin elinde meydana gelen harikuladeler ise istidrac ve ihanet şeklinde iki türde sınıflanmıştır. Buna göre kafir veya fasığın elinden de bir kısım harikulade olayların ortaya çıkması caiz (mümkün) olabilmekte, şayet bu olay onun isteğine muvafık olarak gerçekleşirse bu istidrac, aksi yönünde gerçekleşirse bu durumda ihanet adını almaktadır.³⁹ Burada harikulade olaylar kapsamında ihanetin de anlamını verip sonrasında istidrac kavramı hakkında geniş değerlendirmeye geçeceğiz. "İhânet", ulûhiyyet yahut nübüvvet iddiasında bulunanların bu iddialarını yalanlayacak şekilde isteklerinin aksi yönünde gerçekleşen harikulade olaylardır. Bu konuda kaynaklarda zikredilen meşhur örnekler peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Müseylimetülkezzâb'ın (ö. 12/633) tek gözü kör olan birini iyileştirmek istediğinde hastanın diğer gözünün de kör olması veya suyu az olan bir kuyunun suyunu artırmak isterken kuyunun suyunun tamamen kurummasına sebep olmasıdır. Buna göre ihanet, küfrü ve sahtekârlığı aleni olan kimselerin dini bozma girişimlerini başarısız kılmaya, onları küçük ve zelil konuma düşürmeye yönelik ilâhî birer müdahalelerdir.⁴⁰

Dini yönü bulunan harikulade olayları genel hatları ile tanıttıktan sonra bu kapsamda İstidrac'a dair yapılan genel bir tanımla şöyle aktarabiliriz: "Tanrının makbul bir kulu olduğunu iddia eden bir kafirden veya gayr-i müslimden, iddiasına uygun şekilde harikulade hallerin zuhur

³² Süleyman Uludağ, "Keramet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/265; a.mlf., *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2012), 211; Abdulvahap Yıldız, "Kerâmet ve İstidrâc", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/21 (Ocak-Haziran 2009), 42; Murat Serdar, "Ehli Sünnet İnançında Kerametın İmkan ve Vukû'u Problemi", *Bilimname* 19/2 (2010), 25-26. (25-45); Özbek, "Hârikulâde Olaylar ve İhânet /Hızlân", 90.

³³ Ebü'l-Hasen Alî b. Osman el-Hucvirî, *Hakikat Bilgisi (Keşfü'l-Mahcûb)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 282; Şihâbüddîn Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi, *Avârifü'l-meârif* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts), 49.

³⁴ Râzî, *Tefsîru'l-kebîr*, 21/94-95.

³⁵ Esmâ Sayın, "Tasavvufî Kavramlarla Anlamsal Bağları Açısından Keramet Kavramı", *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 12 (Aralık 2020), 246,248.

³⁶ İmam Şârânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, çev. Abdülkadir Akççek (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2014), 2/1468.

³⁷ Özervarlı, "Hârikulâde", 16/181; Özbek, "Hârikulâde Olaylar ve İhânet /Hızlân", 96.

³⁸ Özbek, "Harikulade Olaylar (Mu'cize-İrhas- Keramet-Meunet-İstidrac-İhanet/Hizlan)", 173.

³⁹ Muhammed Ali et-Tahânevî, *Mevsûatü Keşşâf İstilahâtü'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 730-731.

⁴⁰ Özervarlı, "Hârikulâde", 16/182.

etmesidir.”⁴¹ İstidrac ile inkarcılar tedrici olarak felakete yaklaştırılırken, geçici bazı başarılar elde etmiş olarak görülürler. Allah’a alenen isyankâr konumda olanların rızıklarının hemen kesilmemesi, bilakis daha bol nimetlere gark edilmeleri, onların da bunu kendi menfaatleri ve lehlerine olan bir durum olarak algılamaları, bunlarla şımarıp gaflet içinde kalmaları ve ansızın Allah’ın azabına yakalanmaları da istidrac olarak isimlendirilmektedir.⁴²

Bu konuda literatür incelemesinde ortaya çıkan temel husus şudur ki, “istidrac, kafirlerin veya günaha batmış kişilerin elinden çıkan harikulade şeyleri” ifade etmektedir. Buna göre istidracı dair açıklamalarda bunun genelde kafir, Allah’a karşı isyanda ileri giden veya günaha batmış kişilerden (fasıklardan) sadır olan tabiatüstü olaylar veya bunlara sunulan bol dünyalıklar olduğu özellikle vurgulanır. Bu sebeple olsa gerek istidracı dair; “إيتاء النعم على الكفر استدراج” *Küfür üzere iken hala nimetler verilmesi istidracı*” şeklinde bir tabirin tefsir kaynaklarında sıkça kullanıldığına şahit olunmaktadır.⁴³ Bu değerlendirmeye göre harikulade bir olay olarak zuhur eden istidrac, ya küfürde ısrar eden kafir veya günaha ısrar eden fasık kimsenin elinden ortaya çıkmaktadır. Bu istidrac sayesinde o kimsenin aldanışı, delaleti, cehaleti ve üzerinde bulunduğu batıl yolda devam etme inadı artmaktadır. Dünyada isteklerinin karşılanması, bir kısım servetler, kuvvetler ve zevklere nail kılınması onun dünyaya meylini daha da artırmakta, bu sayede kendisine verilen nimetlerin hayır değil birer istidrac vesilesi olduğunu ömrü boyunca anlayamamaktadır. Zira bunları kendisinin hak üzere olduğuna işaret olarak değerlendirmekte, bundan dolayı kendi değerinin üstün olduğunu düşüncesiyle kibre kapılmakta, böylece kendisinin zaten bu ihsanlara müstehak olduğu fikri üzere bulunmaktadır.⁴⁴

Bu şekilde anlamlandırmada istidrac kelimesinin geçtiği ayetlerin bağlamının da etkisi vardır. Zira bu kelimenin fiil formunun doğrudan geçtiği her iki ayette de Kur’an’ı, Allah’ın ayetlerini yalanlayan inkarcıların söz konusu edildiği açıktır. Onlara verilen dünyalık nimetlerin aslında onların küfürde ısrar etmelerine sebep olması, yani onları derece derece günaha batırıyor olması, kafirlerin ve masiyette ısrar eden günahkarların elinden ortaya çıkan harikulade olayların da istidrac olarak isimlendirilmesine bir sebep teşkil etmiştir. Mekk, keyd gibi tuzak ve aldanma kavramlarının da istidrac ile birlikte kullanımları ise aynı mana (illet) durumunun hepsi için de geçerli olmasındandır. Zira küfür ve günah üzere olanların elinden çıkan harikulade şeyler, bolca verilen nimetler onların kendilerinin hak üzere oldukları düşüncesine kapılmalarına yani bir aldanışa düşmelerine sebep olmakta ve onları helake sürüklemektedir. Aslında keyd ve mekr bir başkasına zarar vermek amaçlı gizlice tuzak kurmaktır. Bu manada insanlar tarafından yapılırsa kötü hile ve aldatma iken, aynı kelimeler müşakele yoluyla Allah için de kullanılmakta, O’nun tarafından uygulandığında ise insanların amellerine karşılık hak ettikleri cezalandırma yahut inkarcıların tuzaklarını boşa çıkarmak anlamında gerekli olan tedbiri ifade etmektedir.⁴⁵

İstidracın genel olarak küfürde ısrar edenlerin elinden çıkan tabiatüstü olayları ve imkanları ifade eder şekilde bir kullanıma sahip olduğunun bir göstergesi de kaynaklarda ve konuya dair çalışmalarda istidracın söz edilirken genellikle Firavun, Nemrut, Kârün ve Deccâl gibi örneklerin verilmesidir.⁴⁶ Bu konuya dair özellikle; “*Mûsâ, şöyle dedi: “Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun’a ve onun ileri gelenlerine, dünya hayatında nice zinet ve mallar verdin. Ey Rabbimiz, yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver,*

⁴¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 192.

⁴² Fikret Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, haz. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 330.

⁴³ Beyzâvî, *Envârü’l-tenzil*, 2/114; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâye’l-kitâbi’l-kerîm*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsil Arabiy, ts.), 4/172; Vehbe Zuhayli, *Tefsîru’l-Münîr* (Dimeşk: Daru’l-Fikr, 2009), 11/267.

⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 10/334; Râzî, *Tefsîru’l-kebîr*, 15/78, 21/94-95; Curcânî, *Mu’cemu’t-ta’rifât*, 20; Tahânevî, *Mevsûatü Keşşâf*, 730-731; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/290; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 165; Aydın, “İslâm İnançları Açısından Mucize, Kerâmet, Sihir ve İstidrac Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, 133.

⁴⁵ Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, 10/125; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 373, 419.

⁴⁶ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkilü’l-Âsâr* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1994), 1/300; 1302; Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn* (Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, Beyrut, 2005), Râzî, *Tefsîru’l-kebîr*, 21/86; Ebu Hayyân el-Endelüsî, *Bahru’l-muhîd* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 5/185; Curcânî, *Mu’cemu’t-ta’rifât* 20; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 165; Yıldız, “Kerâmet ve İstidrac”, 56.

çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler.”⁴⁷ ayeti çerçevesinde geniş açıklamalar yapıldığı görülmekte, Firavun’a verilen uzun ömür, sağlık, güç, servet vb. dünyalıkların onun hayrına değil bilakis onu helake götüren istidrac nevinden şeyler olduğu belirtilmektedir.⁴⁸

Burada şu da özellikle belirtilmelidir: İstidrac, Allah’ın kullarına bir kısım harikulade olay gerçekleştirme imkanı veya nimet vererek tuzak kurması, kandırması ve bu yolla onları suçlu konuma düşürüp cezalandırması şeklinde kesinlikle anlaşılabilir. Zira Yüce Allah, bu tür haksızlık ve zulüm içeren uygulamalardan münezzehtir. “Şüphesiz Allah (hiç kimseye) zerre kadar zulüm etmez.”⁴⁹ ayetinde de belirttiği üzere O, en küçük bir haksızlık ve adaletsizlikten kesin olarak uzaktır. İstidracdaki durum ise O’nun ayetlerini yalanlamada çok ileri gitme ve inkarda ısrar nedeniyle artık cezalandırılmayı hak etmiş olanların, verilen nimetlerle oyalanması ve farkında olmadıkları bir anda ansızın yakalanıp hak ettikleri cezaya çarptırılmasıdır. Burada hak ettikleri azabın ve cezanın da en yüksek mertebesini görmeleri için, onların helak sebebi olacak şeylerin en yüksek seviyesine ulaştırılması ve buna göre cezalandırılması şeklinde de düşünülebilir.⁵⁰

İstidracın anlam çerçevesini tespit konusunda Hz. Peygamberden (s.a.v.) nakledilen bir rivayet de oldukça önemli bir konumdadır. O, “Allah’ın bir kula masiyet üzere bulunmasına rağmen dünyada sevdiği/istediği şeyleri verdiğini görürsen bil ki o istidracdır.”⁵¹ buyurmuş ve daha sonra şu ayeti okumuştur: “Kendilerine hatırlatılanları unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açtık. Nihayet kendilerine verilen nimetlere sevinip zevke dalınca onları azabımızla ansızın yakalayiverdik. Hemen ümitsizliğe kapılıp şaşkına döndüler.”⁵² Başka rivayette ise burada “Onlar bizi kızdırınca biz de onlardan intikam aldık, hepsini suda boğduk.”⁵³ ayetini okuduğu nakledilmiştir.⁵⁴

Görüleceği üzere bu hadiste günah üzere devam edildiği halde nimet verilmeye devam edilmesi istidrac olarak nitelenmiş ve buna işaret eden ayetlerle de bu durum delillendirilmiştir. Ancak bu hadiste istidracın doğrudan küfür ile irtibatlandırılmadığı, sadece günahkar kullarla ilgili oluşuna değinildiği dikkat çekmektedir.

3. MUTASAVVIF MÜELLİFLERİN KULLANIMINDA İSTİDRAC KAVRAMI

Mutasavvıfların istidrac kavramını kullanımları incelendiğinde, bu kavrama önceki başlıkta ele alıp incelediğimiz literatürde yaygın olarak bilinen anlamından daha geniş bir anlam yüklenildiği görülmektedir.

Öncelikle şunu belirtelim ki, küfrü açık olan inançsız kişilerin, hatta uluhiyet ve nübüvvet iddiasında bulunan insanların elinden bir kısım harikuladeliklerin ortaya çıkabileceği, bunların da istidrac türü şeyler olduğu hususu tasavvuf kaynaklarında da yer almaktadır.⁵⁵ Örneğin Kelâbâzî (ö. 380/990), evliyanın kerameti konusunu ele alırken, gerçekte Allah’ın düşmanı olan inkarcılara da bir kısım harikuladeliklerin verilebileceğini, bunun adının istidrac olduğunu, bunların gerçek mü’minleri şüpheye düşürecek tarzda şeyler olmadığını, bilakis elinden zuhur edenlerin helakine sebep olacağını, çünkü onların bu haller ortaya çıktığında bunları kendi üstünlüklerinden

⁴⁷ Yunus 10/88.

⁴⁸ Endelüsî, *Bahru’l-muhît*, 5/185; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/114; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, 4/172.

⁴⁹ Nisa 4/40.

⁵⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi’l-Beyân* (İstanbul: Matbaat-ü Osmaniyye, 1330(h.), 3/288, 10/124-127; Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 2/1131; Yıldız, “Kerâmet ve İstidrac”, 56.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ts.) 28/574; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Câmi’ li Şuabi’l-İmân* (Riyad: Mektebetü Rüşd, 2003), 6/299; Süleyman b. Ahmet et-Taberânî, *Mu’cemü’l-Kebîr* (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, ts.), 17/321; Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman Heysemî, *Mu’cemu’z-Zevâid ve Menbau’l-Fevâid* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 7/60.

⁵² el-En’âm, 6/44

⁵³ ez-Zuhruf 43/55.

⁵⁴ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-mensür fi’t-tefsîri’l-me’sûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2011), 7/384.

⁵⁵ Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, 285-286; Abdülbakî Gölpinarlı, *100 Soruda Tasavvuf* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985), Hasan Kamil Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2020), 211; 106; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2004), s. 331.

kaynaklanan şeyler olduğu vehmine kapıldıklarını, böylece bunların büyüklük ve kibre düşmelerine ve halkı hor görmelerine sebep olduğunu, gerçek velilerin ise bu hallerde kendilerini belirtilen duygulara kaptırmama konusunda oldukça dikkatli davrandıklarını belirtmektedir.⁵⁶ Sühreverdi (ö. 632/1234) de keramete benzer bir kısım harikuladeliğin hidayet yolu üzere olmayan (dalalette bulunan) bazı rahiplerde ve Brahmanlarda (Hintli rahiplerde) da görülebileceğini, bunların aslında onları ilahi rahmetten mahrum etmeye matuf, aynı zamanda basiretlerinin kapanması, dalalet, helak olma ve vebal (kötülük) içinde kalmaları amacıyla verilen mekr ve istidrac türü şeyler olduğunu belirtmektedir.⁵⁷

İstidracın mahiyetine dair en geniş açıklamaları yapan suffilerden birisi Kuşeyrî'dir (ö. 465/1072). O, *Letâifü'l-işârât*'ta Kalem suresi 44. ayete dair açıklamalarında istidracın lügavî ve istilâhî yönüne dair açıklamalar yapmaktadır. Buna göre; "İstidrac, kul hakkında bir şeyi dileyip, sonra ona bu konudaki amacı (gerçek yönü) gizlemek, böylece onu ansızın yakalanıncaya kadar derece derece bu sona yaklaştırmaktır. İstidrac, şükürünü unutturarak nimetler içinde tutmaktır. İstidrac, kul günahlarını artırdıkça buna karşın nimetleri çoğaltmaktır. İstidrac, günah üzere olan kulunu hemen cezalandırmayıp, bunu sonraya erteledir. İstidrac, nimet vereni unutup, verilen nimet ile meşgul olmaktır. İstidrac, kendine tanınan mühletin uzunluğuna aldanmaktır. İstidrac, kendisine özenilen bir dış görünüş (zahir), ama karmakarışık (çapraşık) bir batındır."⁵⁸

Kuşeyrî, Arâf suresi 182-183. ayetlere yaptığı açıklamalarda ise istidrac kelimesinin daha çok tasavvufî yorumuna yer vermektedir. Buna göre; "İstidrac, kendileri vustlat ehlinde oldukları vehminde/kuruntusunda iken, gerçekte onlar hakkında geçen hükmün (kaderde) ayrılığın hakikatleri olmasıdır. İstidrac, insanlar arasında şöhret ile anılırken, Hakk ile olan sırda ise şer üzere olmaktır. Yine istidrac, birinin geleceğinde yakınlığın (sohbetin) arttığı görülürken, mertebe olarak ise aşağı düşmeyi hak etmesidir. İstidrac, halin saflığı vehminden kötü ameller işleme durumuna dönüş yapmaktır. Bu kişi halinde gerçekten sadık olsa idi, amellerinde de masum olurdu. İstidrac, hastalıklı manalardan sudur eden büyük iddialardır. İstidrac, şükürsüz de olsa (...?) iyiliğin (nimetin) bolca verilmesidir."⁵⁹ Ebû Said el-Harraz'ın (ö. 277/890) da istidracı, "yakîni elden kaçırmak" şeklinde tasavvufî manada ifade ettiği, istidrâca uğrayan kimsenin bânının faydalarını kaybedip zâhir ile meşgul olduğu, kendi gayret ve çabaları nedeniyle büyüklendiği şeklinde açıkladığı belirtilmiştir.⁶⁰

Ruhu'l-Beyân tefsiri müellifi mutasavvıf müfessir İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) de eserinde istidracın anlamına dair oldukça önemli bilgiler verdiği görülmektedir. O, istidracın ya derece derece yükseltme manasında istis'ad yahut yüksekten alçak bir mekâna düşürmek manasında istinzâl anlamlarını ifade ettiğini, ayetlerdeki *سَنَسْتَدْرِجُهُمْ* ifadesi için en münasip mananın ise istinzâl olduğunu, buna göre hak ettikleri azabın ve cezalandırmanın en ileri mertebesine vardırımları, en ileri helak seviyesine ulaştırılması olduğunu belirtmektedir.⁶¹ İstidracın temel özelliğinin delalet üzere olduğu halde Allah tarafından kula ihşanda bulunulması, bol bol nimetlerin verilmesi, sağlık sıhhat içerisinde yaşatılması, bunlar karşısında kulun da Allah'a yakın olduğu zannına kapılması ve bu nimetlerin kendi iyiliğine binaen Allah tarafından kendisine sunulduğuna zannetmesi olduğunu belirtmektedir. Öyle ki bu in'amlar kendilerini helake sürüklerken onlar bunların başkalarından daha üstün oldukları için kendilerine verildiğini düşünmektedirler. İstidracın sonraki ayette keyd/tuzak şeklinde isimlendirilmesi ise bu şekilde zahirinin nimet, batınının ise hızlân/mahrumiyet olmasındandır.⁶²

⁵⁶ Ebu Bekir Muhammed b. İshak el-Kelâbâzî, *Kitâbu't-tarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf* (Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1994), 55-56.

⁵⁷ Sühreverdi, *Avârifü'l-Meârif*, 49.

⁵⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 3/622.

⁵⁹ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşarat*, thk. İbrahim el-Besyunî (Kahire: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Ammeti'l-Kitab, 2000), 1/592.

⁶⁰ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, 10/125.

⁶¹ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, 3/288.

⁶² Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, 3/288, 10/124.

İstidracın tanımına ve mahiyetine dair bazı mutasavvıfların bu genel açıklamalarını aktardıktan sonra onların istidracı yükledikleri anlamların tespiti konusunda özellikle Haris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) konuya dair açıklamalarını aktarmakta yarar olduğu kanaatindeyiz. Muhâsibî, kafirlerin aldanmasının temel sebebinin Allah'ın onlara dünyada sunduğu ikramlar ve genişlikler (rahat yaşam) olduğunu belirtmektedir. İşte bu durumun onlarda kendilerinin başkalarından daha hayırlı ve hak üzere oldukları düşüncesini ortaya çıkardığını, -ahirete inanmasalar da- şayet ahiret olsa bile orada da bu şekilde yine başkalarından öncelikli olarak ikramlara kavuşacaklarına inandıklarını dile getirmektedir. Bunun da Kur'an'da Kehf suresinde nakledilen, tartışan iki arkadaştan inanmayanın; "*Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet Rabbime döndürülsem bile andolsun orada bundan daha iyi bir sonuç bulurum.*"⁶³ ayetinde belirtilen durum olduğunu belirtmektedir. Yine benzer duruma işaret eden; "*Andolsun ki başına gelen bir zarardan sonra kendisine tarafımızdan bir rahmet tattırsak mutlaka "Bu benim hakkımdır, kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Andolsun, Rabbime döndürülürsem, şüphesiz O'nun yanında benim için daha güzel şeyler vardır der..."*"⁶⁴ ayetinin de onların, Allah'ın dünyada kendilerine sunduğu ikramlar ve tattırdığı lezzetler nedeniyle aldanmalarını ifade ettiğine işaret eden bir ayet olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kârûn'un da Allah'ın kendisine lütfettiği zenginlik hakkında; "*Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir.*"⁶⁵ diyerek bu zenginliği kendine bağladığını, halbuki bunların gerçekte Yüce Allah'ın azgınlıkları sebebiyle helak ve azap etmek istediği kimselere aldanmaları için sunduğu nimetler olduğunu, bu durumun da istidrac olarak ifade edildiğini belirtmektedir. Burada bir kula bol bol nimet verilmesinin, Allah'ın o kulundan hoşnut olduğuna delil olmayacağını da vurgulamaktadır. Ayrıca inkarcıların bu şekilde istidrac türü aldanmalarının bir diğer sebebinin de cezanın hemen verilmeyip geciktirilmesi olduğunu dile getirmektedir.⁶⁶ Muhâsibî konuya dair açıklamalarının sonunda önemli bir konuya daha işaret ederek, Allah'ın ikram ettiği nimetler nedeniyle bunu kendindeki bir şeye bağlayan ve Allah katındaki mertebesi nedeniyle bu ikrama nail olduğu düşüncesine kapılan Müslümanın da yine aldanmış konuma düşeceğini belirtmekte, her ne kadar ahirete, yeniden dirilmeye ve hesaba imanı olsa bile yine de bu konuda onun da kafirlerin bu tür aldanışına iştirak etmiş olacağını dile getirmektedir.⁶⁷

Burada Muhâsibî'nin, istidrac türü verilen nimetlerle ahirete ve hesap gününe imanı olsa bile Müslümanın da aldanabileceğini belirtmesi önemli bir tespittir. Zira bu durumda istidrac, sadece inkârcı kafirlerin elinden çıkan harikuladeli olmaktan çıkmakta, daha kapsamlı bir anlam çerçevesine sahip olarak, imtihan gereği verilen nimet ile aldanıp ve bununla ayağı kayan inkarcı veya mü'min herkesi kapsamına almaktadır.

Muhâsibî, kulların istidrac nedeniyle aldanmalarının bir türünün de Allah'ın kulun hatalarını setretmesi ve ona mühlet vermesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu duruma göre de kul her ne kadar günahkâr olsa ve bunu kendisi bilse de Allah'ın bu günahını ortaya çıkarmaması ve insanların kendisini iyi bilip ona saygı duymaları veya övgüde bulunmaları karşısında bunu kendisinin Allah katında sevilen biri olduğuna ve mertebe sahibi olmasına bağladığını dile getirmektedir. Ona göre bu kişi, Allah'ın onun çirkinliklerini gizlemiş, ayıplarını ortaya dökmemiş ve aynı zamanda kendisini halka da sevdirmiş olmasından kendine pay çıkarmakta ve bu şekilde aldanmaktadır. Halbuki bu konuda akıllı kişilerin, günahlarına rağmen halk arasında iyi olarak tanınmak ve onların övgüsünü almanın bir istidrac olduğunu bildiğini, böylesi bir duruma düşmekten de büyük endişe duyduklarını belirtmektedir. Zira Allah bu günahlarını bir anda ortaya çıkarabilir, onu ansızın yakalayabilir, kendisini de tövbe imkanı dahi bulamayabilir. Bu durumda Allah'ın günahları setretmesi ve halkın kendisini iyi bilip övmesi o kişi açısından delillerin kuvvetlenmesi için bir mühlet verme ve istidrac olarak görülmelidir.⁶⁸

⁶³ el-Kehf 18/36.

⁶⁴ Fussilet 41/50.

⁶⁵ el-Kasas 28/78.

⁶⁶ Ebu Abdillah Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Riâye li hukukillah* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 427-431.

⁶⁷ Muhâsibî, *Riâye*, 427,431.

⁶⁸ Muhâsibî, *Riâye*, 472-474.

Benzer şekilde Tusterî'nin (ö.283/896) de, "İnsan, Rabbi onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğunda, ona bol bol nimetler verdiğiinde, "Rabbim bana ikram etti" der."⁶⁹ ayetinin açıklamasında; bazı mü'minlerin Allah'ın ona imtihan gereği bol nimetler vermesi karşısında, bu verilenler birer istidrac ve aldanma vesilesi oldukları halde hemen; "Rabbim bana ikramda bulundu" şeklinde söylemeye başladığını dile getirdiği görülmektedir.⁷⁰ Görüldüğü üzere burada da istidracın, sadece kafir ve inançsızlara has bir harikuladelik değil imtihan gereği mü'minlere de sağlanan nimet bolluğu ve ihsanlar olabileceğine dikkat çekilmektedir.

Aynı ayetlere (Fecr, 15-17) yaptığı yorumda İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) de, Rabbinin insana, onu imtihan için bol rızık ve nimet verdiğini yahut yine imtihan için rızıkını daralttığını, ancak insanın aceleci ve yüzeysel bir düşünce ile nimet verildiğinde Rabbinin kendini şerefli kıldığını, rızıkını kısıtığında ise Rabbinin kendini alçalttığını söylediğini belirtmekte, ancak Allah'ın bundan sonraki ayette "Hayır!/لا" şeklinde buyurarak insanın bu değerlendirmesinin kesinlikle doğru olmadığını açıkça ortaya koyduğunu söylemektedir. Buna göre bir insana bol bol rızık verilmesi onun yüceltildiğine yahut rızıkının azaltılması onun değersiz görüldüğüne bir gösterge değildir. Bu ayette de aslında nimet verilmesinin bir gurur ve aldanma olduğuna işaret vardır. Bu yüzden basiret sahipleri kendilerine dünyalıklar bol bol sunulunca bunlara "ukubeti çabuk (peşin) olan günah" gözüyle bakar ve bundan endişe duyarlardı, demektedir. Zira "Allah'ın mekrinden emin mi oldular? Ziyana uğramışlar ancak Allah'ın mekrinden emîn olurlar."⁷¹ vb. ayetlerin onların Allah'ın verdiği nimet ve mühlet ile bir aldanışa/istidracı düşüklerini belirtmektedir.⁷² Gazzâlî'nin bu tespitlerinden de istidracın yalnız inkarcıların muhatap olduğu bir durum olmayıp, Müslümanlar için de dikkat edilmesi gereken bir mekr olduğu sonucu çıkmaktadır.

Mutasavvıf müfessirlerden İbn Acîbe (ö. 1224/1809) de istidracı dair benzer açıklamalarının sonunda konuya dair tespitini daha açık şekilde şöyle dile getirmektedir: "فلاستدرج بالاسدراج ليس خاصا بالكفار، بل يكون في المؤمنین خواصهم وعوامهم Bu durumda istidrac, sadece kafirlere has bir durum olmayıp, bilakis mü'minlerin havass ve avamında meydana gelen bir durumdur."⁷³

Aslında Hz. Ömer'den nakledilen bir rivayet de istidracın burada açıklamaya çalıştığımız anlamını ifade etmektedir. İran fethedilip Kisra'nın hazineleri Medine'ye getirildiğinde Hz. Ömer bunların doğrudan devlet hazinesine aktarılması konusunda tereddüt yaşamış, hazineleri başına muhafızlar koyarak gece mescitte bekletmiş, ertesi gün yanında önde gelen sahabîlerle mescide gelip hazinenin büyüklüğünü görünce ağlamış, yanındakilerin bu günün ağlama değil sevinç ve mutluluk günü olduğunu söylemeleri üzerine bundan da pek hoşnut olmamış ve kibleye doğru yönelip ellerini kaldırarak; "Allah'ım, istidracı uğramaktan sana sığınırım. Çünkü senin, "Biz onları, bilmeyecekleri noktalardan, derece derece helake yaklaştırırız" buyurduğunu duydum" demiştir.⁷⁴

Bu hadisede Hz. Ömer'in tavrı ve sözleri istidracın sadece küfür üzere olanlarla ilgili olmadığını, Müslümanlar için de onları yoldan çıkaracak mahiyetteki nimetlerin istidrac olduğunu vurgulaması açısından önemlidir. Yine ondan şöyle bir söz aktarılmıştır: "Kime dünyalık bol nimetler verilir de o, bunun kendisi için bir mekr olduğunun farkına varmazsa akıl yönünden çok saftır (kolay aldanandır)."⁷⁵

Mutasavvıf müelliflerce tasavvuf yaşamında da istidracı düşülebileceğine dair görüşlerinde dile getirildiği görülmektedir. Örneğin Ebû Talip el-Mekkî (ö. 386/996) tasavvuf ehlinin en çok kalbinden muhabbetin çekilip alınmasından veya bu muhabbetin başka bir hâle

⁶⁹ el-Fecr 89/15.

⁷⁰ Tusterî, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 313.

⁷¹ el-Â'râf 7/99.

⁷² Gazzâlî, *İhyâu Ulûmî'd-Dîn*, 1301-1303.

⁷³ Ebu'l-Abbas Ahmet b. Muhammed İbn 'Acîbe, *el-Bahru'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kuraşî (Kahire: Hey'etü'l-Mısıriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitab, 1999), 2/287.

⁷⁴ Râzî, *Tefsîru'l-kebîr* (Mefâtîhu'l-gayb), 15/78; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 6/581.

⁷⁵ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, 10/124.

dönüşmesinden yahut da hafî mekre/istidraca düşmekten korktuklarını belirtmektedir. Buna göre muhabbetullahın kalbe yerleşmesi Allah ile olup, onun tekrar kalpten çıkması da Allah'ın dilemesine bağlıdır. Bazı durumlarda ise mekr-i ilahî nedeniyle insan kalbi perdelenir, fakat o kişi bunun nasıl gerçekleştiği fark edemez. Bunun gerçekleşme şekli ise Allah'ın onlara sevdiği nimetleri bolca aktarması ve onların da gerçekte sonu azap olan bu nimetleri zahiren bir lütuf sanıp onlarla oyalanmaları ile olur. Böylece kendilerine lütfedilen ihsanlarla aldanan bu kişiler adım adım azaba doğru sürüklenir ki gerçek istidrac da budur.⁷⁶ Görüldüğü üzere burada istidrac, muhabbet makamına ulaşmış kişiler için en büyük afetlerden birisi olarak söz konusu edilmektedir. Yine başka sufilerin de tasavvuf yolunda istidraca düşme tehlikesine karşı salikleri dikkatli olmaları konusunda uyardıkları görülmektedir.⁷⁷

Tasavvuf ehlinin istidraca maruz kalması konusunda önemli açıklamalar yapan bir diğer mutasavvıf da Bursevî'dir. O, müridin kendi nefsinin durumundan ve Rabb'inden cahil bir durumda olmasının veya afete (günaha) daldığı halde kendisine mühlet verilip azabın geciktirilmesi halinde onun bu durumu ihmal olarak değerlendirmesinin istidrac olduğunu belirtir. Yani mürid bu durum karşısında kendi yaptığı su-i edep olması halinde Allah'tan kendisine yapılan yardım ve ihsanların kesileceğini, bunlar kesilmediğine göre yaptıklarında Allah tarafından herhangi bir mahzur görülmediği zannına kapılır. Halbuki onun hiç hesap etmediği bir yönden bu in'amlar kesilir de o bunu fark etmez, manevi ilerleyişi de artık devam etmez hale gelir.⁷⁸ Bursevî, istidrac ile ayağın kaymasını o denli tehlikeli ve dikkat edilmesi gereken bir durum olarak görür ki, Ahmed Bin Hanbel'in çevresindekilere şu vasiyette bulunduğunu belirtir: "İlâhî adaletin nüfuzundan (etkisinden) ve onun lütfunun inceliklerinin güzel kokularından kork. Onun bir imtihan vesilesi/sınanma (mekr) olmasından emin olma. Vele ki seni cennetine girdirse bile. Zira Adem'e (a.s.) olanlar orada oldu." demektedir. Bu yüzden akıllı kişi her an Allah'ın imtihan gereği olabilecek mekrinden korkmalıdır. Yine o, bazı âriflerin de şöyle dediklerini aktarır: İnsan, Allah'ın nimetleri içerisinde iken O'nun mekri, belâ (sıkıntı) içerisinde bulunduğu mekrinden daha gizlidir. (Yani nimetler içerisinde iken Allah'ın mekrini fark etmek daha zordur.) Bundan dolayı akıllı kişi hiçbir konuda Allah'ın kendisini mekrden (bir imtihan vesilesi olarak istidraca uğratacağından) güvende hissetmemelidir. Zâhirî olsun bâtinî olsun bir nimete ulaşan kişi için mekrin en hafifi, o kişinin içinden hemen zaten bu nimetlere layık olduğunu düşünmeye başlaması, elde ettiği bu nimetlerin kendisine sunulmak üzere yaratıldığını düşünmesidir. Böyle kendini nimete müstehak görmeye başlamakla bu tuzağa düşer ki, tahkik mertebesine henüz ulaşamamış birçok kimsenin de aklına bu düşünceler gelebilir. Öyle ki sadece seyrüsülük yolunda olanlar değil bazı havasstan olanlar da istidraca muhatap olabilir. Ona göre Allah'ın mekri havâssa da kapalı ve gizlidir. Zira onlar da şayet kötü ahlak üzere bulunsalar bile halleri bâkî kılıp kerametlerle desteklenebilir. Görünüşte bu insanların halleri, o an üzerinde buldukları halden lezzet duyar ve delil gösterme makamında Allah'a yönelmiş şekilde görülür. Oysa bunlar kendileri için ahirette nasıl bir azabın hazırlandığının farkında değillerdir. Böylesi bir hale karşı Allah'tan afiyet dileriz, demektedir.⁷⁹

Sufilerin istidraca maruz kalması konusunda, istidrâca muhatap olan kimsenin, sekr/manevi sarhoşluk hâlinde bulunduğu bu nedenle de sekr hâlinde olanın da günahın elemi, ancak bu hâlden ayıldığında hissedebileceği şeklinde yorumlar da yapılmıştır. Bu durumda masiyet üzere iken istidracı fark edememenin sebebi sekr halinde bulunmak olmaktadır. Ancak bunlar ayıldıklarında işledikleri günahın acısını kalplerinde hissederler. Burada istidrac da lezzetlere dalmak, nimetler içinde bulunmak ancak o nimetlerin altındaki bela ve felaketleri unutmak/fark edememektir. Ayrıca Allah'ın hilmine güvenip aldanmaktır.⁸⁰

⁷⁶ Ebu Talip el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb* (Kahire: Mektebetü Dâru't-Türas, 2001), 2/

⁷⁷ Ahmed b. Abdilehad el-Fârûkî es-Sirhindî (İmam Rabbânî), *Mektûbât*, çev. Abdülkadir Akçiçek (İstanbul: Dergah Ofset, 1998), 1/241.

⁷⁸ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, 3/288.

⁷⁹ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, 3/288, 10/124-125.

⁸⁰ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, 10/125.

Bursevî'nin, istidracı dair mükâşefe ehlinde bazılarında aktardığı şu tespit de dikkat çekicidir: “Bir kulun kendisine ilim verilirken bununla amel etmekten mahrum bırakılışı yahut kendisine amel etme nasip edilirken ihlâstan mahrum bırakılması onun için ilâhî bir mekrdir (istidraktır). Her kim kendisinde böyle vasıfların varlığını görürse bilsin ki aldanmaktadır. İlâhî mekrin en gizlisi de içtihad ehli olduğu halde tevile sapanların mekridir.”⁸¹

Tasavvufî düşüncede önemli bir bilgi kaynağı olan ilham ve varidât türü bilgiler konusunda da istidracı maruz kalılabileceği belirtilmiştir. Buna göre insanın herhangi düşünme faaliyeti olmadan kalbine vasıtasız olarak birtakım bilgiler doğabilir. Böylesi bir bilginin kesin olarak Allah'tan olduğunu ancak tasavvuf yolunda kemâle ulaşmış olanlar anlayabilir. Fetih sahibi olan kişiler bu bilgiler konusunda çok hassas bir mizana ihtiyaç duyarlar. Zira kalbe gelen bu tür fütühatta da gizli bir mekr ve istidrac olma ihtimali vardır. Bu tür durumlar için Allah Teâlâ Kur'an'da bereket de olabileceğini azap da olabileceğini zikretmiştir. Buna göre insanlar üzerine bereket kapıları açılabilir gibi azap kapıları da açılabilir. Bu yüzden akıllı kişi böylesi bir fütuhât ile hemen sevince kapılmamalıdır. Örneğin Âd kavminin vadilerine doğru yaklaşan bulutları görünce; “*Bunlar bize yağmur yağdıracak buluttur*” demeleri⁸² de azabı bir lütf, bir nimet sanarak yanılmanın Kur'an'daki anlatımıdır. Şu da var ki, insanların edebini artırması ve ahlaken yükselmesini sağlaması için verilen fütuhât ise Allah'tan bir mekr/istidrac değildir. Bilakis bunlar Allah'tan bir yardımdır.⁸³

Burada dikkat çeken bir konu da istidracın sadece sıradan Müslümanlarda değil velilik makamına ulaşmış ve kerameti zahir olmuş kişilerde dahi ortaya çıkabileceği görüşüdür. Sufî müelliflerden Serrac (ö. 378/988), peygamberlerin mucizeleri ile velilerin kerametlerini karşılaştırdıktan sonra sonuç kısmında konumuza dair şu tespiti yapmaktadır: “*Peygamberlerin mucizeleri çoğaldıkça maneviyatları ve faziletleri de çoğalır. Evliyadan kendilerine kerametler verilenlerin ise kerametleri çoğaldıkça korku ve ürpermeleri artar. Onların korkuları, bu kerametlerin kendileri için bir mekr-i hafî/istidrac olabileceğindedir. Bu durumda bunlar, Allah katındaki mertebelerinden düşmeye sebep olacak şeyler olmaktadır.*”⁸⁴ Benzer şekilde Hucvirî (ö. 465/1072) de mucize ve keramet ayırımına değinirken, mucize sahibi peygamberin kendisinden zuhur eden harikulade olayın kesin olarak mucize olduğunu bilirken, velinin ise kendisinden ortaya çıkan harikulade olayın kat'î olarak keramet mi istidrac mı olduğunu ayıramayacağını belirtmektedir.⁸⁵ Gazzâlî'nin de ariflerin en büyük korkularından birisi olarak istidracı zikrettiği görülmektedir.⁸⁶ Bunun yanında keramet türü harikulade hallere sahip olduğunu iddia etmek ve bu halleri teşhir etmek günah sayıldığından gerçek velilerin bu tür harikuladeliklere sahip olduklarını asla iddia etmeyecekleri, bu tür halleri hep gizleme yoluna gittikleri belirtilmiştir.⁸⁷

İmam Rabbânî (ö. 1304/1624) ise keramet ve istidracın anlaşılması noktasında şer'î hükümlere riayet, Hz. Peygambere ittiba gibi ölçülerin esas alınması gerektiğini, buna göre şer'î esaslardan kıl ucu kadar aykırı davranışları bulunan kimselerin kendilerinden harikulade haller, tecelliler, vecdler ve zuhurlar meydana gelse bile bunların istidracı dahil olacağını ve sahibini de sonunda rezil edeceğini belirtmektedir. Hz. Peygambere tam olarak tabi olmayan kimsenin de bu kötü akıbetten (felaketten) kurtulamayacağını ifade etmektedir.⁸⁸ Bunun yanında bir kimsede meydana gelen harikulade bir olayın keramet mi yoksa istidrac mı olduğunu bir müridin/salikin nasıl anlayacağı konusunda ise, bu konudaki değerlendirmenin sağlam vicdan aracılığı ile yapılacağını, eğer o harika nedeniyle kalbinde Hakk'a yöneliş ve O'na doğru bir cezbe bulur, elinden harikulade iş meydana gelen kişi ile sohbetinde Hakk'ın varlığını özünde hissederse bu durumda bunun bir keramet olduğunu, şayet bunlar gerçekleşmiyorsa bunun bir istidrac,

⁸¹ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, 10/124

⁸² el-Ahkâf 46/24.

⁸³ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, 10/125.

⁸⁴ Ebu Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc, *el-Lüma'* (Mısır: Dâru'l-Kütübü'l-Hadisiyye, 1960), 395.

⁸⁵ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 282.

⁸⁶ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 1506.

⁸⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 192.

⁸⁸ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/241, 2/270.

sahibinin de yalancı olduğunu anlaması gerektiğini belirtmektedir.⁸⁹ Yine zahiren aleyhte gibi görünen tecellilere karşı rıza gösterilmeyen ve Allah için muhabbeti beraberinde getirmeyen kerametın, sahibinin istidrac içinde olduğunu bir göstergesi olduğu, bunun ancak mağrur olmaya ve kötü şekilde helake yakınlaştırdığı da belirtilmiştir.⁹⁰

Ortaya çıkan bir harikulade olayın keramet mi istidrac mı olduğunu anlaşılması konusunda bunlar yanında başka bir kısım özelliklere de vurgu yapılmıştır. Buna göre, keramet sahibi kişi kendinden sudur eden harikulade durumlar karşısında korkuya kapılır, endişe duyar ve bunlara sevinmez (iltifat etmez). İstidrac sahibinin durumu ise bunun tam tersidir; O, kendinden harikulade bir durum sudur edince buna sevinir (iltifat eder), bunu hemen kendinin üstün bir mertebe sahibi oluşuna bağlar, bunlara müstehak olduğunu düşünür. Bunlar nedeniyle kendini başkalarından üstün görmeye başlar, kibirlenir. En dikkat çekici özellik ise bunun sonucundan emindir ve kendisi için kötü bir akıbeta yol açacağını hiç düşünmez. Bu nedenle tahkik ehli, Allah'tan kopmaların çoğunun keramet makamında meydana geldiğini belirtmişlerdir.⁹¹ Görüleceği üzere bu tespitlere göre, istidrac nedeniyle ayağın kayması konusunda riskin en fazla olduğu yer veliliğin keramet makamı olmaktadır. Burada dile getirilmesi gereken bir diğer durum da veli bile olsa bir sınır ve durak olmaksızın keramet ve delillerini izhar etmenin yine mekr (istidrac) olarak nitelenmesidir.⁹² Bu yüzden olsa gerek bir veliden harikulade bir durumun ortaya çıkmasının ne bir güç gösterisi ne de bir lüks olarak görülmemesi gerektiği, velinin bu durumu kendisi için ayrı bir fazilete veya Allah katında özel konum sahibi olduğuna yorumlamasının da uygun olmadığı, şayet böylesi düşünce ve maksatlarla keramet gösterilmeye kalkılıyorsa bu durumda işin keramet olmaktan çıkıp istidrac dönüşeceği belirtilmiştir.⁹³

Sühreverdî'nin bu konuya dair bir diğer tespiti de keramete benzer harikuladeliklerin inançsız insanlar elinden çıkmasının da bir hikmeti olduğu yönündedir. Buna göre delalet üzere olanlarda da bazı harikulade durumlar görülebilir, ta ki bunları gören salıklar kendilerine verilen keramet türü harikalarla hemen aldanmasın. Asıl olan takvalı ve zühd üzere yaşamının gereklerini yerine getirmediikten sonra böyle keramet türü şeylerin pek de önemsenerek ve fayda umulacak şeyler olmadığını bu vesileyle öğrenmiş olurlar.⁹⁴ İmam Rabbânî ise bu konuda harikulade hallerin bir kişinin elinden zuhurunun o kişinin daha faziletli olduğu anlamına gelmeyeceğini, kendisinden hiçbir harikulade hal zuhur etmeyen bir kişinin, kendinden keramet vb. türde harikuladelikler zuhur eden birisinden pek tabi daha faziletli olabileceğini vurgulamaktadır. Zaten tam bir yakîn ihsan edilen kişinin, bu tür şeylere ihtiyacının olmayacağını, zira bunların ancak yakîn halinin takviyesi açısından önemli olduğunu belirtmektedir.⁹⁵ Zaten, "*Kendileri yapılan uyarıları unutunca, üzerlerine her şeyin kapılarını açıverdik; kendilerine verilenle sevince daldıkları sırada da ansızın onları yakaladık, birden bire bütün umutlarını yitirdiler.*"⁹⁶ ve benzeri ayetlerin de Allah'ın bir kuluna istediklerini vermesinin onun katında yüksek derecesi olduğuna delalet etmediğinin açık bir göstergesi olarak görülmüştür.⁹⁷

"Allah'ın rahmetine güvenerek ümit içinde olmak" anlamında recânın da bazı durumlarda insanı istidrac düşürebileceği belirtilmiştir. İhlasla işlenen bir amelin kabul edileceği ve sevap verileceği ümidi yahut işlenen bir kötülük karşısında samimi bir tevbe edip Allah'tan affını umma şeklinde recâ duygusu taşımakta bir sorun yoktur. Ancak günah işlemeye devam eden, bununla birlikte tövbe etmeyi geciktiren ve bu hal üzere iken hala Allah'tan affedilme ve O'nun ihsanına nail olma ümidi taşıyanın recâsı ise boş bir ümit olarak kalacaktır. Böyle yaşamak onun kalbine

⁸⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 1/298.

⁹⁰ İmam Şârânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/786.

⁹¹ Râzî, *Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-gayb)*, 21/95; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ* (Hindistan: Merkez-i Ehl-i Sünnet Berekat er-Ridâ, 2001), 1/24.

⁹² Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 538.

⁹³ Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi* (Ankara: Nasihat Yayınları, 2002), 136.

⁹⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, 49.

⁹⁵ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, 2/394.

⁹⁶ el-En'am 8/44.

⁹⁷ Râzî, *Tefsîru'l-kebir*, 21/95.

ilahî feyzin inmesine mani olduğu gibi, kendini hayırlardan uzaklaştırmakta, aynı zamanda Allah'ın mekrine uğramasına ve kendisine verilecek cezanın hızlanmasına (ansızın gelmesine) sebep olmaktadır. İşte bu durumdaki kişi de aldanmış ve istidrac muhatap olmuş kişi olarak görülmüştür.⁹⁸

İmam Gazzâlî, masiyet ve isyan üzere bulunulduğu halde nimetler verilerek müreffeh bir hayat sürdürmenin sağlanmasının (istidracın), günahların cezasının tamamen ahirete kalmasına da sebep olduğuna dikkat çekmektedir. O, dünyada işlenen birçok günahın cezasının hastalıklar, belalar, musibetler ve çeşitli sıkıntılar şeklinde insanlara çektirilebildiğini, insanların bu tür sıkıntılara müptela kılınarak denendiklerini, onların ise tüm bu imtihan vesilelerine karşı gösterdikleri sabır ve şükür ile daha dünyada iken günahsız hale gelebildiklerini belirtmektedir. İstidrac durumunda ise insanların kendilerine verilen nimetlerle sevinç içinde buldukları bir anda ansızın yakalanıp azap içine düşürüldükleri ve maalesef bu azapta da sürekli kaldıkları görülmektedir.⁹⁹ Kendisine mühlet verilen ve nimetler içerisinde tutulan insanın, bunlar vesilesi ile kendinin hak üzere olduğunu düşünmesi ve bu halde iken Allah tarafından ansızın yakalanarak azaba çarptırılması gerçekten akıbet açısından en kötü son olsa gerektir. Zira bu durumda o kişinin cezası tümüyle ahirette azap ve rüsvaylık olarak gerçekleşmektedir.

İstidracın işârî anlamına dair yapılan yorumlarda da yine keramet ehli olma bağlamında istidrac düşme şeklinde yorumlar yapıldığı görülür. Buna göre bazılarının bir kısım mükâşefeler ve bazı kerametler konusunda istitaat verilir. Bu konuda kendisine belli bir süre (mühlet) tanınır. Kendisi su üzerinde yürüme, havada uçma veya gönlüne doğan havâtırlar sonucu bunları Allah'tan kendisine bir ikram/lütuf olarak görür ve rehberini inkara yönelir. Fakat kendisi bu haldeyken ansızın yakalanır. Zira bu mükâşefeler, kerametler ayetin ifadesi ile kuvvetli birer keyd konumundadır onun için.¹⁰⁰ Bu yönüyle de yine istidracın imtihan yönüne vurgu yapılmış olmaktadır. el-Mekkî, Allah'ın kulu imtihan (denemek) için takdir ettiği şeyler ile sınanma konusunun istidrac ile ilintili olduğunu, bunun da gerçek mekr olduğunu dile getirmektedir. Zira kulun, kendisine verilen nimetler ile günah işlemesi/isyankarlığı derece derece artar ve böylece azaba yaklaştırılır. "*Kendileri yapılan uyarıları unuttunca, üzerlerine her şeyin kapılarını açtık...*"¹⁰¹ ayetinde olduğu gibi, onlar nimetlerle sevinip eğlenirken bu gaflet içerisinde şiddetle yakalanırlar ve gülüp eğlenme ardından ağlatılırlar.¹⁰²

SONUÇ

İstidrac kavramının özellikle mutasavvıflar nazarında ifade ettiği anlama dair yaptığımız bu araştırma sonucunda şu görülmektedir ki, bu kavramın anlam çerçevesi yaygın olarak bilinen çok daha geniştir. Zira çoğunlukla, "inançsız ve inkarcılar elinden zuhur eden harikulade olaylar" şeklindeki tanımlanan ve bu şekilde yaygın olarak bilinen istidrac, tasavvuf kaynakları incelendiğinde görülmektedir ki oralarda sadece bu anlamı ile kullanılmamaktadır. Belirttiğimiz şekilde tanımlı, onu sadece küfür veya masiyet üzere olanların elinden zuhur eden tabiatüstü şeylere hasretmektedir. Oysa mutasavvıflara göre bu kavram yalnızca kafir ve fasıklar ile ilgili olmayıp, avam ve havâssı ile Müslümanları da kapsayan bir anlam yelpazesine sahiptir.

Şu var ki Kur'an'da bu kelimenin kullanıldığı ayetlerde muhatap kitle Allah'ın ayetlerini yalanlayanlardır, inkarcılardır. Ancak bu ayetlerde harikulade olayların doğrudan istidrac olarak nitelendirildiği söylenemez. İstidrac kelimesinin geçtiği ayetler, konuyla ilişkili diğer ayetler ve bağlamları çerçevesinde değerlendirildiğinde Allah'ın ayetlerini yalanlayan ve Hakk'tan yüz çevirenlere mühlet verildiği, bu yüz çevirmelerine karşılık kendilerinin dünya nimetlerinden mahrum edilmelikleri, bilakis lütuf ve in'am kapılarının ardına kadar açıldığı, böylece bolluk ve refah içerisinde yaşatıldıkları, bunun da onların küfür ve masiyet hallerini sürdürmelerine hatta daha ileri taşımalarına neden olduğu, fakat sonuç olarak tüm bunların onlar için birer aldanma

⁹⁸ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 335-336.

⁹⁹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 1475-1481.

¹⁰⁰ Necmüddîn Dâye, *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 7/199.

¹⁰¹ el-En'am 8/44.

¹⁰² Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, 641-642.

sebebi teşkil ettiği ve onların bu halde iken ansızın Allah'ın azabına yakalanacakları ifade edilmektedir. Bu anlatımda ortaya çıkan husus bir kısım müfessirin de belirttiği gibi kısaca “verilen nimet ile aldanma” durumudur.

Hal böyle olunca istidracın kapsamının yalnızca harikulade olaylar ekseninde değerlendirilip küfür ve masiyet üzere olanlara hasredilmesi pek isabetli olmasa gerekir. Hz. Peygamberin günah üzere bulunsa da Allah'ın bir kula dünyada istediği şeyleri verdiği görülürse bunun istidrac olduğu yönündeki hadisi ve Hz. Ömer'in Kisra'nın hazinelerinin Medine'ye getirildiğinde bunun bir istidrac olmasından korkup Allah'a sığınması da bu kavramın anlamının sadece kafir ve fasıklarla sınırlı olmadığını göstermektedir. Buradan hareketle mutasavvıfların bu kavramı “ister manevi ister maddi olsun verilen imkan ve lütuflarla aldanma” şeklinde anlamlandırmaları oldukça yerindedir. Bu durumda imtihan gereği Müslümanın da gerek halk kesiminin ve gerekse de havâssının istidracı muhatap olması mümkündür. Sunulan nimetler marifet ilimleri veya keramet gibi manevi lütuflar da olabilir yahut dünyalık nimetlerin bol bol ihsanı şeklinde de olabilir. Bu tür nimetlere erişen kişinin bunları kendinden bilmesi, bunlarla övünmesi ve kibirlenmesi, kendisini bunlara layık görüp büyüklenmesi bunların istidrac oluşunun göstergesi sayılmış, gerçek mutasavvıfların böylesi duruma düşmekten hep bir tedirginlik ve korku yaşadıkları, bunların birer istidrac olup ayaklarının kaymalarına sebep olmasından endişe ettikleri belirtilmiştir. Şu var ki Allah'ın kullarına lütfu ve keremi ile ihsanda bulunması da elbette doğaldır. Yani verilen her nimete istidrac gözüyle bakılması doğru değildir. Ancak imtihan yurdu olan dünyada verilen nimetlerin de birer imtihan vesilesi olabileceği her an akılda tutulmalıdır. Bu yüzden istidracı düşme konusunda her an temkinli olunmalı, lütf ve ihsanlara nail olduğunda bunlar yalnızca Allah'ın belirlediği sınırlar içerisinde helal dairede kullanılmalıdır. İnsanın yokluktan ziyade varlık içerisinde bulunurken hidayet yolundan kaymasının daha muhtemel olduğu bir gerçektir. Bu nedenle nimet ile aldanma, Kur'an'daki mekr, keyd, imlâ, imhâl gibi kavramlarla birlikte ele alınıp ortak özellikte görülmüştür. İstidracın bir diğer yönü ise günah içerisinde bulunulurken kendisine mühlet verilmesi, kendisinin ise günah işlemesine mâni olunmamasını yaptıklarının meşru oluşuna delil saymasıdır. İster bol nimet verilmesi isterse de günah üzere bulunduğu halde cezasının hemen gelmemesi, zahiren onun için bir iyilik ve lütf gibi gözükürken, gerçekte ansızın azaba yakalanmasına ve kurtuluşu olmayan bir helake düşmesine sebep olmaktadır. Gerçek istidrac da bu olup, bu ise kafir, münafık veya mü'min her insanın karşı karşıya kalabileceği bir durum olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Asım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Aydın, Hayati. “İslâm İnançları Açısından Mucize, Kerâmet, Sihir ve İstidrac Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (Aralık 2015). 105-137.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *el-Câmi' li şuabi'l-îmân*. Riyad: Mektebetü Rüşd, 2003.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübra*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Tefsîru rûhi'l-beyân*. İstanbul: Matbaat-ü Osmaniyye, 1330/h.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2004.

- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sıhâhü'l-arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1990.
- Curcânî, Ali b. Muhammed. *Mu'cemu't-ta'rîfât*. Kahire: Dâru'l-Fadîle, ts.
- Ebu Talip el-Mekkî. *Kûtü'l-kulûb*. Kahire: Mektebetü Dâru't-Türas, 2001.
- Ebüsüüd Efendi. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-kitâbi'l-kerîm*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsil Arabiy, ts.
- Endelüsî, Ebu Hayyân. *Bahru'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-lüga*, thk. Muhammed Avd Mür'ib. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Firuzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakup. *Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, Beyrut, 2005.
- Gölpınarlı, Abdülbakî. *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mu'cemu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Hucvirî, Ebü'l-Hasen Alî b. Osman. *Hakikat Bilgisi (Keşfü'l-mahcûb)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- İbn 'Acîbe, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'ani'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kuraşî. Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitab, 1999.
- İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs, 1973.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- İmam Şârânî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, çev. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2014.
- Karaman, Fikret. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. haz. İsmail Karagöz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak. *Kitâbu't-tarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1994.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin. Ankara: Yenigün Matbaacılık, 12. Basım, 2011.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim el-Besyunî. Kahire: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Ammeti'l-Kitab, 2000.
- Mâtüridî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm (Te'vîlâtü Ehli's-Sünne)*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Muhâsibî, Ebu Abdillâh Hâris b. Esed. *er-Riâye li hukukillah*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mukatil b. Süleyman, *Tefsiri Mukatil b. Süleyman*. Beyrut: Müessetü't-Târîhu'l-Arabiy, 2002.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmail. *Câmi'u kerâmâti'l-evliyâ*. Hindistan: Merkez-i Ehl-i Sünnet Berekat er-Rıdâ, 2001.
- Necmüddîn ed-Dâye, *et-Te'vîlâtü'n-necmiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (Tefsîru'n-Nesefî). thk. YusuF Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2018.
- Özbek, Durmuş. "Harikulade Olaylar (Mu'cize - İrhas- Keramet-Meûnet-İstidrac-İhanet-Hizlân)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1997). 167-230.
- Özbek, Durmuş. "Hârikulâde Olaylar ve İhânet /Hızlân", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2002), 89-109.
- Özervarlı, M. Sait. "Hârikulâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/181-183. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özköse, Kadir. *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2002.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-gayb)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-Beyân 'An Tefsîri'l-Kur'ân (Tefsiru Sa'lebi)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiy, 2002.
- Sayın, Esmâ. "Tasavvufî Kavramlarla Anlamsal Bağları Açısından Keramet Kavramı", *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 12 (Aralık 2020). 239-251.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed. *Tefsiru'l-Kur'an*. Riyad: Daru'l-Vatan, 1997.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Tefsîru Semerkandî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Senâullah Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsil Arabiy, 2004.
- Serdar, Murat. "Ehli Sünnet İnancında Kerametın İmkan Ve Vukû'u Problemi", *Bilimname* 19/2 (2010), 25-45.
- Serrâc, Ebu Nasr Abdullah b. Ali. *el-Lüma'*. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Hadisiyye, 1960.
- Sirhindî, Ahmed b. Abdilehad el-Fârûkî (İmam Rabbânî). *Mektûbât*. çev. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Dergah Ofset, 1998.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensür fi't-tefsîri'l-me'sûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.
- Sühreverdi, Şihâbüddîn Ebu Hafs Ömer. *Avârifü'l-Meârif*. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *Mu'cemü'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, ts.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tahânevî, Muhammed Ali. *Mevsûatü Keşşâf ıstılahâtı'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhü'l-Akîdeti'n-Nesefiyye*, thk. Mustafa Merzûkî. Cezayir: Dâru'l-Hüdâ, 2000.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Tusteri, Sehl b. Abdullah. *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azîm*. By.: Dâru'l-Haram Li't-Türas, 2004.
- Uludağ, Süleyman. "Keramet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2002. 25/265.
- Uludağ, Süleyman. "Keramet-II", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6/15 (2005), 7-35.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Kabcacı Yayıncılık, 2012.

Ünal, İsmail Hakkı. Kur'an ve Sünnet Açısından Kutsiyet, Velayet ve Keramet, *İslam Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet Velâyet Kerâmet Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 19-48.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Zehraevyn Yayınları, ts.

Yıldız, Abdulvahap. "Kerâmet ve İstidrâc", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/21 (Ocak-Haziran 2009). 41-64.

Yılmaz, Hasan Kamil. *300 Soruda Tasavvufî Hayat*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2020.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *Tefsîru'l-keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâğâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Zuhayli, Vehbe. *Tefsiru'l-münîr*. Dimeşk: Daru'l-Fikr, 2009.

STRUCTURED ABSTRACT

In religious literature, istidraj is generally considered a concept within the scope of extraordinary events, particularly emphasized alongside the concepts of miracles and karamat (saintly feats). For this reason, it is often observed that in sources, the concept of miracle is discussed together with karamat. The definition that karamat refers to extraordinary events occurring through God's pious servants, while istidrac pertains to extraordinary occurrences presented by disbelieving or rebellious servants, is commonly used in Islamic scholarly literature. In this article, the lexical and terminological meaning of the term istidraj has been highlighted first. In this regard, the information in the basic Arabic dictionaries and tafsir sources has been provided. The use of the concept of istidrac by Sufis is then explained with examples from basic Sufi's sources. Within the framework of this information, explanations and evaluations on the subject has been made. As a result of our research on the meaning of the concept of istidrac, particularly from the perspective of Sufis, it is seen that the scope of this concept is much broader than is commonly known. Indeed, when examining Sufi sources, it becomes apparent that this concept is not only used to refer to "extraordinary events that occur through the hands of unbelievers and deniers." This definition limits istidrac to supernatural occurrences that arise solely from those who are infidels or sinful. However, according to Sufis, this concept is not only related to infidels and sinners but also encompasses a range of meanings that includes both the common people and the elite and the Muslims. When the verses containing the word "istidraj" are evaluated within the context of other related verses, it is stated that those who deny Allah's signs and turn away from the truth are given respite, and in return for their turning away, they are not deprived of worldly blessings; rather, the doors of grace and favor are opened wide for them. Thus, they are allowed to live in abundance and prosperity, which leads them to continue in their state of disbelief and sin. However, ultimately, all of this serves as a means of deception for them, and while they are in this state, they are suddenly struck by Allah's punishment. According to this narrative, the fundamental characteristic of istidrac, as some interpreters have pointed out, is the state of "being deceived by the blessings given." In this case, it would not be correct to limit the scope of this concept solely to extraordinary events and to reserve it for things like disbelief and sin. If it is observed that Allah grants a servant in this world what He wishes, even if it is in the context of sin, this aligns with the hadith regarding it being a form of divine test (istidraj). Additionally, when Hz. Omar feared that the treasures of Kiswa brought to Medina might be a form of divine test (istidraj) and sought refuge in Allah, it indicates that this concept is not restricted to disbelievers and sinners. From this perspective, it is quite appropriate for Sufis to interpret this concept, whether in a spiritual or material sense, as being deceived by the opportunities and blessings given. In this situation, it is possible for both the general public and the elite to be subjected to divine tests (istidraj) as part of their trials. As a result, despite the commonly known general definition of istidraj, it is seen that the meaning framework of this concept is much broader, especially among Sufis. In their usage, istidraj is not only the extraordinary occurrences presented by those who are unbelievers and in a state of disbelief, but also includes certain situations to which believers may be subjected as a test. In explanations regarding this topic, it is observed that istidraj is associated with Quranic concepts such as makr and keyd, and similar meanings are attributed to it. It is a fact that the interpretations made by Sufis regarding this concept are generally consistent and appropriate explanations that add significant richness to its meaning.